

MARLENA PECYNA*

ZARYS ROSYJSKIEJ KONCEPCJI REGULACJI ŚWIADCZENIA USŁUG**

1. „PRZEJŚCIOWY” STAN PRAWNY: ROSYJSKI KODEKS CYWILNY W OKRESIE ZMIAN

Rosyjska kodyfikacja przełomu XX i XXI w., nad którą prace rozpoczęły się w 1992 r.¹ i których owocem były poszczególne części kodeksu cywilnego, począwszy od pierwszej do czwartej², w istocie trwa nieprzerwanie od tego momentu. Powyższe znajduje odzwierciedlenie w licznych cząstkowych nowelizacjach tej

* *Dr hab. Marlena Pecyna, adiunkt w Katedrze Prawa Cywilnego Uniwersytetu Jagiellońskiego.*

** Artykuł powstał w ramach projektu finansowanego przez NCN pt. „*Made in Europe*” — europejskie standardy prawne jakości usług świadczonych w konkurencyjnych warunkach globalnego rynku. Modelowe rozwiązania prawa zobowiązań zorientowanego na usługi (projekt nr UMO-2012/04/A/HS5/00709).

¹ Zob. np. Д.А. Медведев: *Новый гражданский кодекс Российской Федерации: вопросы кодификации* (w:) *Кодификация Российского Гражданского частного права*, red. Д.А. Медведев (D.A. Miedwiediew: *Nowy graždanskij kodeks Rossijskoj Federacji: woprosy kodyfikacji* (w:) *Kodifikacja rossijskowo ciastnowo prawa*), red. D.A. Miedwiediew, Moskwa 2008, s. 12; А.Л. Маковский: *Части первая и вторая Гражданского кодекса России* (w:) Л. Маковский: *О кодификации гражданского права* (A.L. Makowskij: *Ciasti pierwaja i wtoraja Graždanskowo kodeksa Rossiji* (w:) A.L. Makowskij: *O kodyfikacji graždanskowo prawa*), Moskwa 2010, s. 416–419.

² Część pierwsza uchwalona ustawą z dnia 21 października 1994 r. (СЗРФ — Собрание законодательства РФ (SZRF) 1994, no. 32, St. 3301) i na mocy ustawy o wejściu w życie części pierwszej kodeksu cywilnego Rosyjskiej Federacji (СЗРФ (SZRF) 1994, no. 32, St 3302) zaczęła obowiązywać od 1 stycznia 1995 r.; część druga uchwalona ustawą z dnia 22 grudnia 1995 r. (СЗРФ (SZRF) 1996, no. 5, St. 410) i na mocy ustawy o wejściu w życie części drugiej kodeksu cywilnego Rosyjskiej Federacji (СЗРФ (SZRF) 1996 no. 5, St. 411) zaczęła obowiązywać od 1 marca 1996 r.; część trzecia uchwalona ustawą z dnia 1 listopada 2001 r. (СЗРФ (SZRF) 2001, no. 49, St. 4552) i na mocy ustawy o wejściu w życie części trzeciej kodeksu cywilnego Rosyjskiej Federacji (СЗРФ (SZRF) 2001, no. 49, St. 4553) zaczęła obowiązywać od 1 marca 2002 r.; część czwarta uchwalona ustawą z dnia 24 listopada 2006 r. (СЗРФ (SZRF) 2006, no. 52, St. 5496, 2006, no. 52 (1 ч.), St. 5496) i na mocy ustawy o wejściu w życie części czwartej rosyjskiego kodeksu cywilnego (СЗРФ (SZRF) 2006, no. 52, St. 5497) zaczęła obowiązywać od 1 stycznia 2008 r.

ustawy, ale przede wszystkim w gruntownej reformie kodeksu cywilnego ujętej w treści projektu ustawy federalnej oznaczonego symbolem N 47538–6 o wprowadzeniu zmian do części pierwszej, drugiej, trzeciej i czwartej kodeksu cywilnego Rosyjskiej Federacji (Проект Федерального закона N 47538–6 „О внесении изменений в части первую, вторую, третью и четвертую Гражданского кодекса Российской Федерации, а также в отдельные законодательные акты Российской Федерации”)³. Projekt ten został skierowany do prac parlamentarnych w dniu 4 kwietnia 2012 r.⁴ Ma on bardzo szeroki zakres i dotyczy praktycznie każdej instytucji prawa cywilnego⁵. W toku wspomnianych prac legislacyjnych projekt ten został podzielony na kilka, z których niektóre już zostały uchwalone jako ustawy, to jest:

- ustawa z dnia 30 grudnia 2012 r. N 302–ФЗ o zmianach rozdziałów 1, 2, 3 i 4 części pierwszej kodeksu cywilnego Federacji Rosyjskiej⁶ (weszła w życie w dniu 1 marca 2013 r. z wyjątkami określonymi w tej ustawie);
- ustawa z dnia 7 maja 2013 r. N 100–ФЗ o zmianach w podrozdziałach 4 i 5 rozdziału I części pierwszej i art. 1153 części trzeciej kodeksu cywilnego Federacji Rosyjskiej⁷ (weszła w życie w dniu 1 września 2013 r. z wyjątkiem pkt 22 art. 1 ustawy, który wchodzi w życie w dniu 2 marca 2015 r.);
- ustawa z dnia 2 lipca 2013 r. N 142–ФЗ o zmianach w podrozdziale 3 rozdziału I części pierwszej kodeksu cywilnego Federacji Rosyjskiej⁸ (weszła w życie w dniu 1 października 2013 r.);
- ustawa z dnia 30 września 2013 r. N 260–ФЗ o zmianach części trzeciej kodeksu cywilnego Federacji Rosyjskiej⁹ (weszła w życie w dniu 1 listopada 2013 r.);
- ustawa z dnia 21 grudnia 2013 r. o zmianach części pierwszej Kodeksu cywilnego Federacji Rosyjskiej i uchyleniu mocy obowiązującej niektórych aktów prawnych (przepisów prawnych)¹⁰ N 367–ФЗ (weszła w życie w dniu 1 lipca 2014 r.).

W pozostałym zakresie wspomniany wyżej projekt N 47538–6 podlega dalszym pracom prawotwórczym i należy się spodziewać, że w 2014 r. zostanie on uchwa-

³ Posługuję się aktualną redakcją projektu przyjętą w I czytaniu tego projektu w Dumie Państwowej RF w dniu 27 kwietnia 2012 r. Projekt ten dostępny jest na stronie: www.consultantplus.ru (wersja z 15 sierpnia 2013 r.).

⁴ Zob. Паспорт проекта Федерального закона N 47538–6 „О внесении изменений в части первую, вторую, третью и четвертую Гражданского кодекса Российской Федерации, а также в отдельные законодательные акты Российской Федерации” (dostępny na stronie: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=PRJ;n=93841>).

⁵ Zob. komentarz do tego projektu: *Комментарий к проекту изменений Гражданского кодекса Российской Федерации* (dostępny na stronie: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_113134/).

⁶ Собрание законодательства РФ, 2012, no. 53 (ч. 1), s. 7627.

⁷ Собрание законодательства РФ, 2013, no. 19, s. 2327.

⁸ Собрание законодательства РФ, 2013, no. 27, s. 3434.

⁹ Российская газета, no. 223, 4.10.2013, oficjalny portal informacji prawnej: <http://www.pravo.gov.ru> (publikacja z 1 października 2013 r.).

¹⁰ Ustawa opublikowana na stronie: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=LAW;n=156000;div=LAW;dst=100022;rnd=0.23841353267973025>.

lony z ewentualnymi zmianami jako następna ustawa lub kolejne ustawy. Obecnie obowiązujący stan prawny w zakresie rosyjskiego prawa cywilnego ma zatem charakter „przejściowy” w tym znaczeniu, że podstawowy akt prawny, jakim jest kodeks cywilny, znajduje się obecnie w stadium głębokiej reformy, w tym w odniesieniu do problematyki objętej zakresem niniejszego opracowania czy to w odniesieniu do szczególnej regulacji (umowy) świadczenia usług, czy to w kontekście ogólnej regulacji prawa zobowiązań, umów, czy jeszcze wyższym poziomie ogólności, to jest w czynnościach prawnych, czy nawet źródeł zobowiązań, podstawowych zasad prawa cywilnego. Dlatego rozważania na temat regulacji świadczenia usług w prawie rosyjskim muszą być również wzięte w nawias niepewności, gdyż co prawda możliwe jest przedstawienie pewnego obrazu prawnego *de lege lata* w oparciu o te ustawy, które już zostały przyjęte i weszły lub wejdą w życie w najbliższym czasie, oraz *de lege ferenda* na podstawie opublikowanego projektu dalszych zmian. Wspomniany projekt może rzecz jasna zostać zmodyfikowany w toku dalszych prac legislacyjnych. Z uwagi jednak na cel niniejszego opracowania, jakim jest uwzględnienie regulacji rosyjskiej w ramach europejskiej dyskusji o uregulowaniu świadczenia usług, dynamiczny charakter uregulowania rosyjskiego nie stoi na przeszkodzie przedstawieniu zarysu i podstawowych założeń tej koncepcji, a to również ze względu na dynamiczny i wciąż otwarty charakter samej debaty, w której ścierają się różne stanowiska i projekty (niezależnie od chwiejności poglądów w zakresie głównego problemu, czyli zasadności uregulowania świadczenia usług na poziomie europejskim, w tym o charakterze opcjonalnym)¹¹.

2. PODSTAWOWE ZAŁOŻENIA POLITYCZNOPRAWNE I CELE ROSYJSKIEJ KODYFIKACJI PRAWA CYWILNEGO JAKO UZASADNIENIE KODEKSOWEGO SPOSOBU UREGULOWANIA ŚWIADCZENIA USŁUG

Przedstawienie rosyjskiej regulacji świadczenia usług zawartej w kodeksie cywilnym należy poprzedzić zarysem pewnych założeń, na których ona się zasadza, a związanych z koncepcją i rolą kodyfikacji prawa cywilnego przyjętą przez rosyjskiego ustawodawcę. Konieczne jest przy tym zastrzeżenie, że wspomniane założenia i funkcja kodeksu cywilnego ma również zmienny charakter, w tym ze względu na okres obowiązywania tej ustawy, podczas którego niektóre z zakładanych przez prawodawcę celów już zostały osiągnięte, a w odniesieniu do niektórych

¹¹ Chodzi w szczególności o regulację Common European Sales Law. W zakresie dotychczasowego uregulowania usług w tym projekcie zob. część V — art. 147 i n. Szerzej zob. komentarz F. Zoll, J. Watson (w:) *Common European Sales Law. Commentary*, ed. R. Schulze, Baden–Baden 2012, s. 616 i n.

musiały zostać zmienione środki¹², co również znajduje odzwierciedlenie w przedstawionym projekcie nowelizacji, z czego część już została przyjęta i weszła w życie. Przyjmując za punkt wyjścia teorię kodyfikacji, na podstawie której do głównych celów kodyfikacji należą: racjonalizacja prawa (w całej swej nieokreśloności), cel społeczny polegający na ustanowieniu nowego ustroju społeczno-gospodarczego lub zjednoczenie geograficzno-społeczne, cel polityczny odwołujący się do roli przywódcy lub określonej ideologii¹³, można zwrócić uwagę, że rosyjscy projektodawcy, a następnie prawodawca założyli przede wszystkim cel społeczny kodyfikacji prawa cywilnego polegający na stworzeniu ram prawnych dla stosunków prawnych w ramach społecznej gospodarki rynkowej¹⁴, co nie oznacza jednocześnie braku uwzględnienia interesu politycznego związanego z wdrożeniem nowego kodeksu cywilnego, którego znaczenie było również symboliczne, w tym personalne oraz jako znak przejścia z okresu socjalistycznego w erę wolnorynkową. Wedle twórców kodeksu cywilnego ma on stanowić fundament regulacji prywatnoprawnej, być wynikiem rozwoju historyczno-kulturalno-prawnego społeczeństwa, a jednocześnie ten rozwój stymulować. Powyższe założenie miało wpływ zarówno na strukturę regulacji kodeksowej, jak i jej treść, w tym bardzo szeroki zakres przedmiotowy, uwzględniający prawo gospodarcze, prawo spółek, papierów wartościowych, prawo prywatne międzynarodowe, prawo własności intelektualnej. Pozostawiając jednak poza zakresem niniejszego opracowania szczegółowe przedstawienie zakresu regulacji kodeksu cywilnego¹⁵, należy zwrócić uwagę na te jej aspekty, które mają znaczenie dla problematyki świadczenia usług. Chodzi mianowicie o miejsce samego kodeksu cywilnego w ramach źródeł prawa, charakter norm prawnych w nim zawartych, sposób ujęcia regulowanej problematyki i związany z nim kierunek zmian. W pierwszym rzędzie chodzi bowiem o przyznanie przez ustawodawcę ro-

¹² Zob. także A.Л. Маковский: *Гражданский кодекс России действует: что дальше? (проблемы и перспективы развития российского гражданского законодательства)* (w:) Л. Маковский: *О кодификации гражданского права* (A.Л. Makowski: *Grażdanskij kodeks Rossiji diejstwuje: szto dalsze? (problemy i perspektivy razwitiya rossijskowo graždanskowo zakonodatielstwa)* (w:) A.Л. Makowski: *O kodyfikacji graždanskowo prawa*, Moskwa 2010, s. 388.

¹³ Zob. R. Cabrillac: *Lescodifications*, Presses Universitaires de France 2002, w tłumaczeniu na język rosyjski: P. Кабрияк: *Кодификации*, Moskwa 2007, s. 214 i n. Por. Г.Ф. Шершеневич: *Общая теория права* (G.F. Szerzeniewicz: *Obščiaja teoria prawa*), Ryga 1924, s. 422 (podają za: Л.В. Головкин: *Вступительная статья* (Ł.W. Gołowko: *Wstupitielnaja statia*) (w:) R. Cabrillac: *Lescodifications*, Presses Universitaires de France 2002, w tłumaczeniu na język rosyjski: P. Кабрияк: *Кодификации*, Moskwa 2007, s. 19, przyp. 2.

¹⁴ Zob. Д.А. Медведев: *Новый гражданский кодекс Российской Федерации: вопросы кодификации...*, *op. cit.*, s. 11; A.Л. Маковский: *Концепция гражданского кодекса России* (w:) Л. Маковский: *О кодификации гражданского права* (A.Л. Makowski: *Koncepcja graždanskowo kodeksa Rossiji* (w:) A.Л. Makowski: *O kodyfikacji graždanskowo prawa*), Moskwa 2010, s. 305–309, 311; A.Л. Маковский: *Общая концепция проекта гражданского кодекса российской Федерации* (A.Л. Makowski: *Obščiaja koncepcja Graždanskowo kodeksa Rossijskoj Federacji* (w:) A.Л. Makowski: *O kodyfikacji graždanskowo prawa*), Moskwa 2010, s. 316, 317 (w tym miejscu podkreśla się również stabilizację reżimu prawnego dotyczącego stosunków prywatnoprawnych, w tym gospodarczych).

¹⁵ Zob. w tym zakresie M. Pecyna: *Rosyjska koncepcja naruszenia zobowiązania w świetle harmonizacji prawa zobowiązań*, Kraków 2008, s. 5–10.

syjskiego kodeksowi cywilnemu znaczenia *primus inter pares* wśród ustaw (zob. art. 3 ust. 2 zd. 2 k.c.r., na podstawie którego inne ustawy powinny być zgodne z regulacją kodeksu cywilnego), chociaż takie wyjątkowe wśród równych znaczenie kodeksu cywilnego nie znajduje uzasadnienia w świetle źródeł prawa uregulowanych w Konstytucji Federacji Rosyjskiej¹⁶. Za tym dość nietypowym rozwiązaniem miała przemawiać potrzeba gwarancji jednolitości i spójności dziedziny prawa cywilnego i uniknięcia przypadków sprzeczności poszczególnych aktów prawnych, co według zwolenników przyjętego uregulowania nie byłoby możliwe do osiągnięcia li tylko za pomocą reguł kolizyjnych¹⁷. Natomiast wątpliwości co do zgodności tego nadrzędnego nad innymi ustawami miejsca kodeksu cywilnego mają być rozwiane na zasadzie dopuszczalności wprowadzenia rozwiązań, które nie są przez Konstytucję FR wprost zakazane¹⁸. Pierwszeństwo kodeksu cywilnego przed innymi ustawami wywołuje wątpliwości także z punktu widzenia procedury badania zgodności tych ostatnich z kodeksem oraz skutków prawnych dokonanej oceny. Mimo to jednakże podnosi się, że sądy są uprawnione do takiej kontroli na zasadach określonych dla przypadku porównywania aktu prawnego wyższej rangi z aktem niższego rzędu, a to — jak się wydaje — przy zastosowaniu zasady *lex superior derogat legi inferiori*¹⁹.

¹⁶ Por. kompleksowe opracowanie zagadnienia: М.И. Брагинский (w:) М.И. Брагинский, В.В. Витрианский: *Договорное право. Книга первая. Общие положения* (M.I. Braginskiy (w:) M.I. Braginskiy, W.W. Witrianskiy: *Dogowornoje pravo. Kniga Pierwaja. Obscije položenija*), Moskwa 2001, s. 37–44. Powołana zasada wyrażona w art. 3 ust. 2 zd. 2 kodeksu cywilnego obowiązującego jako *primus inter pares* jest szczególna, ze względu na brak jej zakotwiczenia w postanowieniach Konstytucji FR. Konstytucja przewiduje bowiem typ ustawy tzw. konstytucyjnej, która ma rangę wyższą od tzw. zwykłej ze względu na jej treść (tj. materię określoną w Konstytucji) oraz proces ustawodawczy charakteryzujący się zaostrożną procedurą, tj. koniecznością przyjęcia kwalifikowaną większością (zob. art. 108 Konstytucji FR, zgodnie z którym ustawa konstytucyjna jest przyjęta w razie uzyskania poparcia przez co najmniej 3/4 głosów ogólnej liczby Rady Federacji oraz 2/3 głosów ogólnej liczby deputowanych Dumi Państwowej), jednakże kodeks cywilny nie jest wymieniony jako powołana ustawa konstytucyjna.

¹⁷ Zob. np. М.И. Брагинский (w:) М.И. Брагинский, В.В. Витрианский: *Договорное право. Книга первая. Общие положения...*, *op. cit.*, s. 53; Х.Д. Егоров, А.П. Сергеев, У.К. Толстой: *Гражданское право. Учебник* (H.D. Egorov, A.P. Siergieev, U.K. Tolstoj: *Grazdanskoe pravo. Uciebnik*), Moskwa 2004, s. 39–40.

¹⁸ Zob. А.Л. Маковский: *Конституция и гражданский кодекс российской Федерации* (w:) Л. Маковский: *О кодификации гражданского права* (A.L. Makowskij: *Konstitucija i Graždanskij kodeks Rossijskoj Federacii* (w:) A.L. Makowskij: *O kodyfikacii graždanskowo prawa*), Moskwa 2010, s. 346–347; М.И. Брагинский (w:) М.И. Брагинский, В.В. Витрианский: *Договорное право. Книга первая. Общие положения...*, *op. cit.*, s. 54. Jako przykłady rozwiązań podobnych autorzy podają np. art. 2 kodeksu wodnego, zawierający regulację analogiczną do art. 3 ust. 2 zd. 2 k.c.r. Autor wywodzi, że takie stanowisko zostało także zaakceptowane w judykaturze, a zostało wyrażone w szczególności w orzeczeniu pełnego składu SN FR z 29 września 1994 r. nr 7 — O zasadach rozpoznawania przez sądy spraw dotyczących ochrony praw konsumentów, *Бюллетен Верховного Суда Российской Федерации* (Biulitien' Wierhownowo Suda Rossijskoj Federacii) 1997, nr 3, s. 4. Gwoli ścisłości należy jednak podnieść, że w powołanym orzeczeniu Sąd Najwyższy FR stwierdza, że dopuszczalne jest obowiązywanie odrębnej regulacji o ochronie praw konsumentów, jeżeli wynika to wprost z przepisów kodeksu cywilnego (jak np. w art. 492 ust. 3, art. 730 ust. 3 k.c.r.) bądź jeżeli ma ona charakter konkretyzujący normy kodeksowe. Brak jest natomiast w powołanym orzeczeniu rozważań na temat konsekwencji niezgodności regulacji ustawy szczególnej z kodeksem cywilnym.

¹⁹ W sposób niejasny i bez głębszego uzasadnienia koncepcję tę przedstawia М.И. Брагинский (w:) М.И. Брагинский, В.В. Витрианский: *Договорное право. Книга первая. Общие положения...*, *op. cit.*, s. 54–55. Jak przyznaje autor na s. 56, praktyka sądowa także nie wypowiedziała się w sposób jednoznaczny w podanej kwestii, powołując jako przykład przemilczenia problemu postanowienie pełnego składu Sądu Najwyższego FR i pełnego składu Wyższego Sądu Arbitrażowego FR z 1 lipca 1996 r., nr 6/8 — O niektórych zagadnieniach zwią-

Kolejna istotna swoistość norm rosyjskiego kodeksu cywilnego wiąże się z charakterem tych norm. Chodzi o „domniemanie” imperatywnego charakteru norm prawnych zawartych w kodeksie cywilnym. Dopuszczalność odmiennej od kodeksowej w ogóle bądź od danej normy regulacji określonych zagadnień (związanych przede wszystkim z prawem zobowiązań) jest przewidziana wprost w (licznych) postanowieniach kodeksu cywilnego. Przy czym odesłania te mają różnorodny zakres. Wąskie odesłanie dotyczy innej ustawy²⁰, szersze odwołuje się do ustawy bądź innego aktu prawnego²¹, zaś najszerszy zakres został przewidziany dla przypadków, w których kodeks otwiera możliwość odmiennej regulacji w ustawie (lub też innym akcie prawnym) bądź umowie²² lub/i wynika z istoty zobowiązania²³. Rosyjski kodeks cywilny nie opiera się zatem na założeniu, zgodnie z którym co nie jest zakazane przez normy prawne imperatywne, to jest dozwolone, ale takim, według którego to ustawa określa ramy swobody działania, wolności cywilnoprawnej. *Ratio legis* dla takiej koncepcji przypisuje się konieczności wypełnienia przez kodeks cywilny funkcji „wychowawczej” w społeczeństwie, w którym następuje zmiana ustroju społeczno-gospodarczego²⁴. Z powyższym związana jest także daleko idąca kazuistyka norm kodeksowych, co przejawia się zarówno w ich ilości, jak i treści (często normy te ukształtowane są w pozytywny i negatywny sposób jednocześnie), co ma stanowić podstawę nabycia świadomości cywilnoprawnej przez uczestników obrotu. Można zauważyć, że rosyjski kodeks cywilny pozwala tym uczestnikom nawiązywać stosunki prawne bez głębszej refleksji w przedmiocie ich

zanych ze stosowaniem pierwszej części kodeksu cywilnego FR, Вестник Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации (Wiestnik Wyższego Arbitrażnowo Suda Rossijskoj Federacji) 1996, nr 49, poz. 5491. Zob. także А.Л. Маковский: *Гражданский кодекс России действует: что дальше? (проблемы и перспективы развития российского гражданского законодательства)* (w:) Л. Маковский: *О кодификации гражданского права* (А.Л. Makowski: *Graždanskij kodeks Rossiji diejstwujet: szto dalsze? (problemy i perspektivy razvitija rossijskowo graždanskowo zakonodatiel'twa)* (w:) А.Л. Makowski: *О кодификации гражданского права*), Moskwa 2010, s. 393–395.

²⁰ Zob. np. art. 525 ust. 2 k.c.r., art. 877 ust. 5 k.c.r., art. 753 ust. 5 k.c.r.

²¹ Zob. np. art. 548 ust. 1 k.c.r., art. 860 k.c.r., art. 492 ust. 3 k.c.r.

²² Zob. np. art. 725 ust. 2 k.c.r.

²³ Tego rodzaju odesłania zawarte są przede wszystkim w ramach regulacji poszczególnych typów umów. Z licznych przykładów można wskazać art. 484 ust. 2 k.c.r., art. 556 ust. 1 k.c.r., art. 548 ust. 2 k.c.r. Natomiast w całym kodeksie tych norm — ze względu na różne kryteria związane z działalnością gospodarczą — szczególnych jest kilkaset. Zob. też М.И. Брагинский (w:) М.И. Брагинский, В.В. Витрианский: *Договорное право. Книга первая. Общие положения, оп. cit.*, s. 125 i przur. 1 na s. 125; А.Л. Маковский: *Вводный комментарий к Гражданскому кодексу* (w:) Л. Маковский: *О кодификации гражданского права* (А.Л. Makowski: *Wwodnyj kommentarij k Graždanskomu kodeksu* (w:) А.Л. Makowski: *О кодификации гражданского права*), Moskwa 2010, s. 445–447; А.Л. Маковский: *Части первая и вторая Гражданского кодекса России* (w:) Л. Маковский: *О кодификации гражданского права* (А.Л. Makowski: *Ciasti pierwaja i wtoraja Graždanskowo kodeksa* (w:) А.Л. Makowski: *О кодификации гражданского права*), Moskwa 2010, s. 423–424.

²⁴ Zob. Д.А. Медведев: *Новый гражданский кодекс Российской Федерации: вопросы кодификации* (w:) *Кодификация Российского Гражданского частного права*, ред. Д.А. Медведев (D.A. Miedwiediew: *Nowyj graždanskij kodeks Rossijskoj Federacji: woprosy kodifikacji* (w:) *Kodifikacija rossijskowo ciastnowo prawa*), ред. D.A. Miedwiediew, Moskwa 2008, s. 11; А.Л. Маковский: *Части первая и вторая Гражданского кодекса России* (w:) Л. Маковский: *О кодификации гражданского права* (А.Л. Makowski: *Ciasti pierwaja i wtoraja Graždanskowo kodeksa Rossiji* (w:) А.Л. Makowski: *О кодификации гражданского права*), Moskwa 2010, s. 453–454.

treści (poza ustaleniem treści koniecznej), bowiem sam kodeks stanowi niejako prawną gwarancję regulacji oraz ochrony praw i interesów stron, przewidując szczegółowe rozwiązania prawne na wypadek licznych okoliczności, które mogą wystąpić. Z powyższym związana jest kolejna cecha norm rosyjskiego kodeksu cywilnego, które są w wielu przypadkach wzajemnie powiązane ze sobą, chociaż to wzajemne powiązanie wynika wprost z treści danej normy, to jest z treści odesłania jednej normy do drugiej, przy czym „kierunek” tegoż odesłania można zwykle określić jako od szczegółu do ogółu, czyli norma szczególna często odsyła do normy ogólnej albo ogólniejszej, która z kolei odsyła do normy ogólnej²⁵ (w doktrynie rosyjskiej pojawiło się nawet określenie tego systemu odesłań jako „schody uogólnień”²⁶)²⁷.

3. ŚWIADCZENIE USŁUG W RAMACH STRUKTURY CZĘŚCI SZCZEGÓLNEJ ZOBOWIĄZAŃ

Do wskazanego wyżej *ratio legis* rosyjskiego kodeksu cywilnego nawiązuje również struktura tej regulacji, w szczególności w zakresie objętym zakresem zainteresowania niniejszego opracowania, czyli świadczenia usług. W pierwszym rzędzie należy zwrócić uwagę na wielce rozbudowaną część szczególną zobowiązań (część drugą kodeksu cywilnego), która obejmuje nawet około 100 typów i podtypów²⁸. Jest to zapewne skutek przyjęcia przez ustawodawcę przedstawionych wyżej założeń, a zwłaszcza stworzenia uczestnikom stosunków cywilnoprawnych czy obrotu prawnego skorzystania z licznych możliwości ułożenia relacji prawnej między nimi, ale jednocześnie co do zasady wyznaczenia treści tych relacji w sposób szczegółowy, nawet jeżeli w ich ramach pozostawiona została stronom pewna swoboda (innymi słowy strony wiedzą, co mogą uregulować wedle swojej woli, chociaż nie nieograniczonej).

Należy w tym miejscu zauważyć, że systematyka typologii umów w rosyjskim kodeksie cywilnym oparta jest w głównej mierze na celu zobowiązania rozumianym

²⁵ Zob. np. art. 393 ust. 3 k.c.r.

²⁶ Zob. А.Л. Маковский: *Части первая и вторая Гражданского кодекса России, op. cit.*, s. 441.

²⁷ Można na marginesie zauważyć, że system odesłań został również przyjęty w uregulowaniu Draft Common Frame of Reference, choć w tym projekcie ma on zwykle charakter „poziomy”, to jest występuje między normami tego samego „rzędu” (tj. o tym samym stopniu szczególności), zaś zasada stosowania norm ogólnych, chyba że norma szczególna nie stanowi inaczej, wynika z przyjętej struktury regulacji, która nawiązuje do ujęcia pandektystycznego. Tymczasem w rosyjskim kodeksie cywilnym wspomniane odesłania występują również między normami o różnym stopniu ogólności.

²⁸ Zob. Д.А. Медведев: *Новый гражданский кодекс Российской Федерации: вопросы кодификации, op. cit.*, s. 13, a także M. Pecyna, F. Zoll: *Założenia projektu struktury części szczególnej zobowiązań. W poszukiwaniu nowego modelu*, *Transformacje Prawa Prywatnego* 2012, nr 1, s. 37–38.

jako rezultat zobowiązania, do osiągnięcia którego dążą strony tego zobowiązania²⁹ lub też jako zadośćuczynienie interesowi znanemu obu stronom, który jednocześnie wyznacza treść zobowiązania. Zarówno samo pojęcie celu zobowiązania, jak i jego określenie jako podstawa klasyfikacji umów w pewne grupy realizujące dany cel są sporne w nauce rosyjskiej³⁰, choć można przedstawić w niniejszym opracowaniu stanowisko kompromisowe w tej kwestii, które wyróżnia następujące grupy umów ustalone według celu zobowiązania: umowy, których celem jest przeniesienie własności, umowy, których celem jest oddanie przedmiotów prawa cywilnego do korzystania, umowy, których celem jest wykonanie prac lub świadczenie usług, umowy, których celem jest ubezpieczenie praw majątkowych od różnych ryzyk, umowy, których celem jest odroczenie zwrotu świadczenia, umowy o wspólnym celu³¹.

Świadczenie usług lub wykonanie określonych prac stanowi zatem oddzielną grupę zobowiązań o tym celu, który polega na wykonaniu prac/usługi jednej osoby na rzecz drugiej w celu osiągnięcia określonego rezultatu gospodarczego³². W ramach części szczególnej zobowiązań obejmującej tę grupę został natomiast wprowadzony typ odpłatnego świadczenia usług³³ (rozdział 39 części drugiej rosyjskiego kodeksu cywilnego). Niezależnie od wprowadzenia definicji legalnej tego rodzaju zobowiązania, o czym będzie mowa niżej, w art. 779 ust. 2 k.c.r. określony (doprecyzowany) został zakres zastosowania tego rozdziału przez przykładowe wskazanie umów o świadczenie usług telekomunikacyjnych, medycznych, weterynaryjnych, audytowych, konsultacyjnych, informacyjnych, edukacyjnych, turystycznych i innych, z wyjątkiem tych, które są uregulowane jako odrębne typy zobowiązań, to jest: dzieło (rozdział 37 części drugiej k.c.r.), prace naukowo-badawcze, doświadczalno-konstruktorskie i technologiczne (rozdział 38 części drugiej k.c.r.)³⁴, przewóz

²⁹ Zob. Ю.В. Романец: *Система договоров в гражданском праве России* (U.W. Romaniec: *Sistema dogovorow w graždanskom pravie Rossii*), Moskwa 2001, s. 83 i n.

³⁰ Zob. szczegółowo w tym zakresie *ibidem*, s. 85 i n.

³¹ *Ibidem*, s. 92.

³² *Ibidem*, s. 112; autor na kolejnych stronach wskazuje również na problemy z rozgraniczeniem niekiedy umowy sprzedaży (należącej do grupy, której celem jest przeniesienie własności) od umowy o dzieło (należącej do grupy, której celem jest wykonanie określonych prac), gdyż w regulacji prawa rosyjskiego istotą umowy o dzieło jest również przeniesienie własności dzieła na zamawiającego.

³³ W odniesieniu do usług warto odnotować, że ustawodawca rosyjski uznał *expressis verbis* usługę jako przedmiot praw cywilnoprawnych (w istocie jako świadczenie) obok ogólnie określonego „rezultatu prac” (zob. art. 128 k.c.r. w wersji przyjętej przez ustawę z dnia 2 lipca 2013 r.).

³⁴ W projekcie zmian części drugiej kodeksu cywilnego (zob. art. 2 projektu N 47538–6 „О внесении изменений в части первую, вторую, третью и четвертую Гражданского кодекса Российской Федерации, а также в отдельные законодательные акты Российской Федерации”) przewidziana została nowelizacja rozdziału 38, która ma polegać na tym, że obecna regulacja umowy o świadczenie prac naukowo-badawczych, doświadczalno-konstruktorskich i technologicznych ma zostać określona mianem „Ogólnych postanowień”; ponadto zmianie ma ulec ust. 2 art. 778, określający regulację dotyczącą umów państwowych lub samorządowych, których przedmiotem jest wykonanie prac naukowo-badawczych, doświadczalno-konstruktorskich i technologicznych, odsyłając do art. 763–768. W miejsce tej szczytkowej regulacji tego ostatniego podtypu umowy (ze względu na podmiot będący stroną, tj. państwo lub jednostkę samorządu terytorialnego) przewiduje się wprowadzenie oddzielnego paragrafu (stanowiącego odpowiednik oddziału, przyjmując polski podział jednostek redakcyjnych w aktach

(rozdział 40 części drugiej k.c.r.), transport towaru (rozdział 41 części drugiej k.c.r.), lokata bankowa (rozdział 44 części drugiej k.c.r.), rachunek bankowy (rozdział 45 części drugiej k.c.r.), rozliczenia (rozdział 46 części drugiej k.c.r.), przechowanie (rozdział 47 części drugiej k.c.r.), poręczenie (rozdział 49 części drugiej k.c.r.), zlecenie (rozdział 51 części drugiej k.c.r.), powiernictwo (rozdział 53 części drugiej k.c.r.). Ze wspomnianego art. 779 ust. 2 k.c.r. wynika zatem, że wymienione w nim wyjątki określające te typy zobowiązań są co prawda zaliczone do ogólnej kategorii świadczenia usług, ale wyłączone zostały z zakresu (ogólnej) regulacji świadczenia usług przez stworzenie szczególnych typów zobowiązań uregulowanych w sposób szczegółowy, co jednocześnie nie wyłącza odesłań do norm ogólnych/ogólniejszych, które w regulacji szczególnych typów zostały zawarte. Z drugiej strony należy zauważyć, że niezależnie od kilku postanowień kodeksu cywilnego rosyjskiego odnoszących się wprost do typu zobowiązania określonego jako odpłatne świadczenie usług (art. 779–782 k.c.r.), ustawodawca rosyjski zastosował technikę odesłania do uregulowania dzieła (art. 702–729 k.c.r.) oraz dzieła w powszechnych sprawach życiowych/bytowych (art. 730–739) jako norm mających zastosowanie do odpłatnego świadczenia usług, jeżeli nie pozostają one w sprzeczności z regulacją zawartą w art. 779–782 k.c.r. lub osobliwościami przedmiotu umowy o odpłatne świadczenie usług³⁵. Dzieło zostało zatem uznane za najbardziej wszechstronny i modelowy stosunek prawny w ramach (ogólnej) regulacji świadczenia usług.

4. GŁÓWNE ZAŁOŻENIA REGULACJI ŚWIADCZENIA USŁUG

4.1. ZAKRES REGULACJI ŚWIADCZENIA USŁUG JAKO SZCZEGÓLNY TYP ZOBOWIĄZANIA

Zgodnie z art. 779 ust. 1 k.c.r., na podstawie umowy o świadczenie usług wykonawca zobowiązuje się wedle zamówienia zamawiającego świadczyć usługi, to jest wykonać określone czynności lub świadczyć określoną działalność, a zamawiający jest zobowiązany do zapłaty za te usługi. Niezależnie od definicji usługi i umowy o świadczenie usług, ustawodawca rosyjski określił dodatkowo w art. 779

prawnych) pt. „Państwowa umowa o wykonanie prac naukowo-badawczych, doświadczalno-konstruktorskich i technologicznych”, którego zakres przedmiotowy, zgodnie z proponowanym art. 778.1. ust. 1 k.c.r., obejmuje umowy państwowe wykonywane na rachunek lub z udziałem środków budżetu państwowego (federalnego) albo budżetów podmiotów Federacji Rosyjskiej z wyjątkiem tych, które są finansowane z kredytu budżetowego (art. 778.1. ust. 2).

³⁵ Można zauważyć, że w zakresie przyjęcia pewnego modelowego typu ustawodawca rosyjski zastosował podobną technikę regulacji, jaka została przyjęta w art. 750 polskiego kodeksu cywilnego.

ust. 2 k.c.r. zakres przedmiotowy zastosowania tej regulacji, stanowiąc, że postanowienia tego rozdziału (39) mają zastosowanie do usług komunikacyjnych, medycznych, weterynaryjnych, audytorskich, konsultacyjnych, informacyjnych, edukacyjnych, turystycznych i innych, z wyjątkiem tych, które są uregulowane w innych rozdziałach kodeksu jako odrębne typy umów. Taki zakres regulacji wskazuje, że świadczenie usług jako typ zobowiązania ma zastosowanie do tych umów, które nie mogą być zakwalifikowane jako umowa o dzieło, a z drugiej strony nie mają tylu i takich cech charakterystycznych, które pozwoliłyby na wyodrębnienie kolejnego typu³⁶. Treścią zobowiązania wykonawcy w umowie o świadczenie usług jest zatem odpłatne wykonanie określonej usługi, czyli określonych czynności lub prac, których rezultat nie jest oddzielony od nich samych, tzn. czynności te są jednocześnie rezultatem zobowiązania, zaś sam rezultat nie jest okolicznością oddzielną od prac³⁷. W związku z powyższym wykonawca ponosi odpowiedzialność za należyte wykonanie czynności lub działalności będących treścią usługi, ale nie ponosi odpowiedzialności za doprowadzenie przez usługę do określonego rezultatu, który pozostaje poza treścią jego zobowiązania^{38, 39}. Biorąc pod uwagę zakres regulacji typu umowy o odpłatne świadczenie usług zawartej w tytule 39 rozdziału IV części drugiej rosyjskiego kodeksu cywilnego, nie sposób zauważyć jej szczątkowości, gdyż w istocie dotyczy ona trzech zagadnień, to jest przesłanek osobistego świadczenia przez wykonawcę (art. 780 k.c.r.), zapłaty wynagrodzenia za usługę (art. 781 k.c.r.), przesłanek odstąpienia od umowy (jednostronnej odmowy wykonania umowy) (art. 782 k.c.r.). W odniesieniu do pierwszej kwestii kodeks cywilny rosyjski ustanawia zasadę osobistego świadczenia przez wykonawcę, chyba że umowa stanowi inaczej⁴⁰. Natomiast kwestia odpłatności usługi jest już elementem definiującym ten typ umowy, który wyraża się zarówno w tytule rozdziału 39, jak i treści art. 779 ust. 1 k.c.r. Natomiast w zakresie wysokości i sposobu zapłaty wynagrodzenia należnego wykonawcy kodeks cywilny rosyjski odsyła do treści umowy (art. 781 ust. 1 k.c.r.), stanowiąc uzupełniająco, że w przypadku niemożności wykonania usługi

³⁶ Zob. także М.И. Брагинский: *Договоры подряда и возмездного оказания услуг по гражданскому законодательству*, Законодательство и экономика (М.И. Braginskij: *Dogowory podriada i wozmiezdnowo okazani-ja uslug po graždanskomu zakonodatiel'stwu*, Zakonodatiel'stvo i ekonomika), 1997, nr 17–18, s. 42–43.

³⁷ Por. Ю.В. Романец: *Система договоров в гражданском праве России*, *op. cit.*, s. 396 oraz literatura podana w przyp. 1 na s. 397. Zob. także М.И. Брагинский, В.В. Витрянский: *Договорное право. Книга третья. Договоры о выполнении работ и оказании услуг* (М.И. Braginskij, W.W. Witryanskij: *Dogowornoje prawo. Kniga triet'ja. Dogowory o wyopolnieniji robot i okazanii uslug*), Moskwa 2002, s. 215.

³⁸ Zob. Ю.В. Романец: *Система договоров в гражданском праве России*, *op. cit.*, s. 403; Ю.В. Романец: *Договор возмездного оказания услуг*, Закон (U.W. Romaniec: *Dogowor wozmiezdnowo okazanija uslug*, Zakon), 1999, nr 10, s. 110.

³⁹ Zob. także М.И. Брагинский, В.В. Витрянский: *Договорное право. Книга третья. Договоры о выполнении работ и оказании услуг*, *op. cit.*, s. 217, którzy wyróżniają tzw. efekt usługi jako jej skutek pozostający poza treścią zobowiązania wykonawcy od rezultatu jako elementu treści zobowiązania.

⁴⁰ Zob. komentarz do art. 781 k.c.r.: А.Ю. Кабалкин (w:) *Комментарий к гражданскому кодексу Российской Федерации части второй*, ред. Т.Е. Абова, А.Ю. Кабалкин (А.У. Kabalkin (w:) *Commentarij k Graždanskomu kodeksu Rossijskoj Federacii ciastiwtoroj*, red. Т.Е. Abowa, А.У. Kabalkin), t. 2, Moskwa 2004, s. 470.

przez wykonawcę z winy zamawiającego wykonawca ma prawo żądać wynagrodzenia w pełnej wysokości, chyba że z ustawy lub umowy wynika co innego⁴¹. Jeżeli zaś wykonanie usługi stało się niemożliwe z powodu okoliczności, za które żadna ze stron nie ponosi winy, zamawiający jest obowiązany do zwrotu kosztów rzeczywiście poniesionych przez wykonawcę, chyba że umowa lub ustawa stanowi inaczej. Z kolei, jak wyżej zostało wspomniane, w art. 782 k.c.r. uregulowano przesłanki jednostronnej odmowy wykonania umowy (tj. odstąpienia od umowy) każdej ze strony umowy o świadczenie usług. Jest to regulacja pozostająca w zgodzie z art. 450 k.c.r., który w ust. 1 wskazuje, że między innymi odstąpienie od umowy (jednostronne) jest dopuszczalne wtedy, gdy ustawa lub umowa tak stanowi⁴². Zamawiający jest uprawniony do odstąpienia od umowy w każdym czasie, niezależnie od przyczyny pod warunkiem zwrotu wykonawcy rzeczywiście poniesionych przez niego kosztów (art. 782 ust. 1 k.c.r.). Natomiast wykonawca może odmówić wykonania zobowiązania (odstąpić od umowy) jedynie pod warunkiem zapłaty odszkodowania zamawiającego za szkodę poniesioną przez tego ostatniego w związku z odstąpieniem przez wykonawcę od umowy⁴³. Jak wynika z powyższego, ryzyko realnego wykonania zobowiązania obciąża przede wszystkim wykonawcę.

⁴¹ Zob. także М.И. Брагинский, В.В. Витрянский: *Договорное право. Книга третья. Договоры о выполнении работ и оказании услуг, op. cit.*, s. 235.

⁴² Projekt zmian kodeksu cywilnego rosyjskiego przewiduje również nowelizację regulacji art. 450 oraz dodanie art. 450.1. Zmiana ta — zawarta w art. 450 ust. 1 — w odniesieniu do odstąpienia od umowy ma polegać na wprowadzeniu ustawowej lub umownej dopuszczalności odstąpienia od umowy, której stronami są przedsiębiorcy lub której stronami (wszystkimi) są osoby nieprowadzące działalności gospodarczej, natomiast w przypadku umowy, w której nie wszystkie strony prowadzą działalność gospodarczą, odstąpienie od umowy może zostać zastrzeżone umownie jedynie na rzecz strony, która nie prowadzi działalności gospodarczej. Dodatkowo w art. 450 ust. 5 wprowadzono obowiązek działania w dobrej wierze i rozsądnie przez stronę odstępującą od umowy, co oznacza, że ta generalna klauzula ma stanowić jednocześnie dodatkowe kryterium oceny wykonania przez uprawnionego odstąpienia od umowy, nawet gdy to odstąpienie jest zastrzeżone przez ustawę. Jak wyżej zostało wspomniane, projekt nowelizacji kodeksu cywilnego rosyjskiego zakłada także wprowadzenie nowego art. 450.1, który reguluje dodatkowe zagadnienia związane z odstąpieniem od umowy, tj. sposób wykonania uprawnienia do odstąpienia od umowy i moment wygaśnięcia umowy (ust. 1), skutki potwierdzenia umowy przez stronę uprawnioną do odstąpienia od niej, w tym przez przyjęcie świadczenia, tj. wyłączenie dopuszczalności odstąpienia od umowy w tym przypadku (ust. 2). Ponadto w art. 450.1 ust. 3 projektuje się postanowienie, zgodnie z którym w przypadku, gdy strona prowadząca działalność gospodarczą, w razie wystąpienia okoliczności uzasadniających skorzystanie z określonego uprawnienia umownego wyrazi oświadczenie o odmowie wykonania tego prawa, to w przyszłości skorzystanie z niego na podstawie tych samych okoliczności nie będzie dopuszczalne, chyba że co innego wynika z ustawy lub umowy. W przypadkach uregulowanych w ustawie, regulacja zawarta w art. 450.1 ust. 3 ma zastosowanie, gdy strona uprawniona nie skorzysta z danego prawa w terminie przewidzianym ustawą lub umową.

⁴³ W doktrynie wskazuje się, że charakter tego odszkodowania jest zbliżony do odszkodowania z tytułu szkody poniesionej z powodu niezawarcia umowy, chociaż sama regulacja kodeksowa nie zawiera ograniczenia w zakresie odpowiedzialności odszkodowawczej. Zob. М.И. Брагинский, В.В. Витрянский: *Договорное право. Книга третья. Договоры о выполнении работ и оказании услуг, op. cit.*, s. 237.

4.2. UMOWA O DZIEŁO JAKO TYP MODELOWY W RAMACH REGULACJI ZOBOWIĄZAŃ O WYKONANIE OKREŚLONYCH PRAC

Jak wyżej zostało wskazane, głównym typem zobowiązania mającym zastosowanie również do umowy o odpłatne świadczenie usług jest dzieło, dlatego w dalszej części niniejszego opracowania zostaną przedstawione główne założenia ogólnej regulacji umowy o dzieło. Należy mieć również na uwadze, że z kolei w ramach uregulowania dzieła szczególną część zajmują postanowienia rosyjskiego kodeksu cywilnego dotyczące umowy o dzieło budowlane oraz dzieło w powszechnych sprawach życiowych (*бытовой подряд*)⁴⁴, wykonanie prac projektowych i poszukiwawczych, prace w celach państwowych (art. 702 ust. 2 k.c.r.). W doktrynie podkreśla się, że umowa o dzieło charakteryzuje się wykonaniem określonych robót zakończonych pewnym rezultatem, który ma charakter samoistny w stosunku do tych prac⁴⁵. Z punktu widzenia regulacji podmiotowej, rosyjski kodeks cywilny dopuszcza możliwość (jeżeli co innego nie wynika z ustawy lub umowy) wykonania zobowiązania przyjmującego zamówienie przez osoby trzecie (podwykonawców), przyznając temu pierwszemu status generalnego wykonawcy. W razie naruszenia przez wykonawcę obowiązku osobistego świadczenia ponosi on odpowiedzialność za szkodę wynikłą z dopuszczenia przez wykonawcę podwykonawcy do wykonania umowy. Niezależnie od powyższego generalny wykonawca ponosi odpowiedzialność wobec zamawiającego za skutki niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania przez podwykonawcę na zasadach określonych w art. 313 i 403 k.c.r., który zawiera normę ogólną w tej kwestii, stanowiącą o odpowiedzialności dłużnika za osobę trzecią, przy pomocy której dłużnik wykonuje swoje zobowiązanie. Jednocześnie generalny wykonawca ponosi odpowiedzialność wobec podwykonawcy za niewykonanie lub nienależyte wykonanie zobowiązania przez zamawiającego (w szczególności za brak zapłaty, niedostarczenie materiałów itp.)⁴⁶. Natomiast co do zasady (jeżeli ustawa lub umowa nie przewidują inaczej) wyłączona jest dopuszczalność roszczeń między zamawiającym a podwykonawcą związanych z naruszeniem umów zawartych przez każdego z nich z generalnym wykonawcą. Zamawiający może natomiast jedynie za zgodą generalnego wykonawcy zawrzeć umowy o wykonanie poszczególnych prac z osobami trzecimi, które to osoby ponoszą odpowiedzialność za naruszenie zobowiązania bezpośrednio wobec

⁴⁴ Zob. *Гражданское право. Учебник*, red. И.А. Дроздов, Ю.К. Толстой, Н.Ю. Рассказова (I.A. Drozdov (w.): *Graźdnaskoje prawo. Uciebnik*, red. U.K. Tolstoj, N.U. Rasskazowa), t. 2, Moskwa 2012, s. 448–449.

⁴⁵ М.И. Брагинский, В.В. Витрянский: *Договорное право. Книга третья. Договоры о выполнении работ и оказании услуг*, *op. cit.*, s. 7 i n. Nacisk na rezultat prac jako samoistną przesłankę umowy o dzieło kładł również G. Szerszeniewicz — zob. Г.Ф. Шершеневич: *Курс гражданского права* (G.F. Szerszeniewicz: *Kurs graźdnaskowo prawa*), Tuła 2001, s. 483.

⁴⁶ Zob. także М.И. Брагинский, В.В. Витрянский: *Договорное право. Книга третья. Договоры о выполнении работ и оказании услуг*, *op. cit.*, s. 43.

zamawiającego i w konsekwencji za których zachowanie generalny wykonawca nie ponosi odpowiedzialności wobec zamawiającego. Uszczegółowienie podmiotowego aspektu regulacji umowy o dzieło zawarte jest w art. 707 k.c.r., który dotyczy solidarnej zasady odpowiedzialności podmiotów występujących po stronie wykonawcy w przypadku wielopodmiotowości tej strony umowy i niepodzielności ich świadczenia, a w przypadku podzielnego świadczenia lub w innych przypadkach przewidzianych ustawą, innymi aktami prawnymi lub umową kodeks cywilny rosyjski wyraża zasadę odpowiedzialności proporcjonalnej do swojego udziału, chociaż art. 707 ust. 2 k.c.r. odsyła w tym zakresie do art. 321 k.c.r., który wyraża zasadę równych części w ramach podzielnosci zobowiązań. Odnośnie z kolei do treści umowy o dzieło, w szczególności praw i obowiązków stron, kodeks cywilny rosyjski w sposób szczegółowy reguluje poniższe kwestie. W pierwszym rzędzie należy zwrócić uwagę na uregulowanie ceny, które znajduje zastosowanie w braku odpowiednich postanowień umownych (art. 709 k.c.r.). Z powyższego wynika, że umowa o dzieło na gruncie rosyjskiego kodeksu cywilnego ma charakter odpłatny i jest określana wedle poniższych zasad, o ile co innego nie wynika z umowy. Cena obejmuje zatem koszty wykonawcy oraz należne mu wynagrodzenie, które może być określone kosztorysowo. Kosztorys ten staje się częścią umowy w chwili jego zatwierdzenia przez zamawiającego. Zasadniczo jednak cena może mieć charakter sztywny i w braku odmiennego postanowienia umownego rosyjski kodeks cywilny przyjmuje domniemanie takiego sposobu określenia ceny. Ustalenie takiej ceny wyłącza możliwość żądania przez wykonawcę zapłaty dodatkowej ceny oraz jej zmniejszenia przez zamawiającego także wtedy, gdy w chwili zawarcia umowy nie było możliwości określenia pełnego zakresu prac oraz koniecznych kosztów. W przypadku wystąpienia konieczności wykonania dodatkowych prac, z czym wiąże się istotne podwyższenie określonej w przybliżeniu ceny prac, wykonawca obowiązany jest uprzedzić zamawiającego o takiej konieczności, który nie zgadzając się na wspomniane podwyższenie ceny, może odstąpić od umowy, będąc zobowiązany do zapłaty na rzecz wykonawcy ceny odpowiadającej zakresowi wykonanych prac. Sankcją braku uprzedzenia zamawiającego przez wykonawcę w odpowiednim czasie jest obowiązek wykonania przez wykonawcę tych dodatkowych prac za cenę umówioną. Natomiast niezależnie od sposobu określenia ceny, to jest także w przypadku zastrzeżenia ceny sztywnej, w razie istotnego wzrostu wartości materiałów i sprzętu dostarczanych przez wykonawcę lub ceny usług świadczonych na jego rzecz przez osoby trzecie, którego nie można było przewidzieć w chwili zawarcia umowy, wykonawca może domagać się podwyższenia ustalonej ceny, a w razie odmowy zamawiającego — rozwiązania umowy zgodnie z regulacją art. 451 k.c.r., który to artykuł reguluje przesłanki zastosowania klauzuli *rebus sic stantibus* w prawie rosyjskim. Jest to zatem regulacja, która uzupełnia zakres zastosowania ogólnej normy stanowiącej o zmianie lub rozwiązaniu umowy w związku z istotną zmianą stosunków, zachowując jednocześnie „proceduralny” aspekt normy

ogólnej, w szczególności odnoszący się do swoistego obowiązku stron podjęcia negocjacji w celu dostosowania treści umowy do zmienionych okoliczności lub jej rozwiązania. W doktrynie podnosi się, że sąd rozpoznający sprawę o rozwiązanie umowy z powództwa wykonawcy może, stosując normę ogólną z art. 451 k.c., do której odsyła art. 709 ust. 6 k.c.r., zmienić treść umowy w miejsce jej rozwiązania⁴⁷. Odnosnie do ceny kodeks cywilny rosyjski podejmuje również rozwiązanie przypadku, w którym koszty faktycznie poniesione przez wykonawcę okazały się niższe od przyjętych przy ustalaniu ceny, stanowiąc, że wykonawca zachowuje prawo do żądania zapłaty ceny ustalonej w umowie, jeżeli zamawiający nie wykaże, iż oszczędności wykonawcy miały wpływ na jakość wykonanych prac. *Expressis verbis* art. 710 ust. 2 k.c.r. stanowi o dopuszczalności umownego uregulowania skutków oszczędności poczynionych przez wykonawcę przez ich podział między stronami. W kwestii momentu wymagalności roszczenia wykonawcy o zapłatę ceny, kodeks cywilny rosyjski wyraża zasadę, zgodnie z którą w braku umownego zastrzeżenia zapłaty ceny przed wykonaniem prac lub za poszczególne ich etapy, zamawiający obowiązany jest do zapłaty ustalonej ceny po wydaniu mu rezultatu prac pod warunkiem, że prace te zostały wykonane należycie i w umówionym terminie bądź za zgodą zamawiającego przed upływem terminu wykonania zobowiązania przez wykonawcę. Natomiast wykonawca jest uprawniony do żądania zaliczki lub zadatku tylko w przypadku, gdy to wynika z ustawy lub umowy (art. 711 ust. 2 k.c.r.). Z kolei w przypadku braku zapłaty ceny lub innej umówionej kwoty przez zamawiającego w związku z wykonaniem umowy przez wykonawcę, temu ostatniemu przysługuje prawo zatrzymania do chwili zapłaty rezultatu prac (zgodnie z ogólną regulacją zawartą w art. 359 i 360 k.c.r.), a także sprzętu należącego do zamawiającego, rzeczy przekazanej wykonawcy do przerobienia, pozostałych materiałów i innego mienia przekazanego przez zamawiającego w związku z umową. Jeżeli chodzi o sposób wykonania dzieła, należy zwrócić uwagę na normę, zgodnie z którą wykonawca określa sposób wykonania dzieła oraz dostarcza materiałów i środków do wykonania prac, jeżeli umowa nie stanowi inaczej i ponosi odpowiedzialność za jakość dostarczonych materiałów oraz sprzętu koniecznego do wykonania prac, jak również za ich obciążenie prawami osób trzecich. Natomiast w przypadku dostarczenia materiałów przez zamawiającego wykonawca ma obowiązek wykorzystywać te materiały w sposób oszczędny i rozsądny, zaś po zakończeniu prac przedstawić zamawiającemu rachunek z wykorzystania tych materiałów i zwrócić ich nadwyżkę bądź za zgodą zamawiającego obniżyć cenę o wartość materiałów, które zatrzymał (art. 713 ust. 1 k.c.r.). Dodatkowo na podstawie art. 714 k.c.r. wykonawca ponosi odpowiedzialność za brak zabezpieczenia dostarczonych przez zamawiającego materiałów, sprzętu, rzeczy oddanej do przerobienia lub innych przedmiotów ma-

⁴⁷ Zob. М.И. Брагинский, В.В. Витрянский: *Договорное право. Книга третья. Договоры о выполнении работ и оказании услуг, op. cit.*, s. 55.

jątkowych pozostających we władaniu wykonawcy w związku z wykonywaniem umowy o dzieło. Szczegółowo został również uregulowany rozkład ryzyka między stronami w art. 705 k.c.r., zgodnie z którym ryzyko przypadkowej utraty lub zniszczenia materiałów, sprzętu, rzeczy wydanej do przerobienia lub innego mienia wykorzystywanego do wykonania umowy ponosi strona, która je udostępniła, natomiast ryzyko przypadkowej utraty lub zniszczenia rezultatu wykonanych prac ponosi wykonawca do chwili jego wydania zamawiającemu, z wyjątkiem opóźnienia wydania lub przyjęcia tegoż rezultatu prac, kiedy to ryzyko od chwili wystąpienia tego opóźnienia ponosi strona, która się go dopuściła. W odniesieniu do samego wykonywania umowy regulacja rosyjska przyznaje zamawiającemu uprawnienie do kontroli stanu i jakości prac z zastrzeżeniem, że wykonywanie tego prawa nie będzie stanowiło ingerowania w działalność wykonawcy i jest to norma o charakterze imperatywnym. Nie jest to jednakże postanowienie, które wiąże się z możliwością czy zakresem dopuszczalnych wskazówek udzielanych przez zamawiającego wykonawcy, ale ma ono na celu ustalenie przez zamawiającego stanu wykonania zobowiązania przez wykonawcę i w razie stwierdzenia określonych okoliczności — skorzystanie z pewnych uprawnień przewidzianych w art. 715 ust. 2 i 3 k.c.r. W razie bowiem, gdy wykonawca nie przystępuje w odpowiednim terminie do wykonania prac lub wykonuje je tak wolno, że oczywiste staje się, iż terminowe wykonanie zobowiązania jest niemożliwe, zamawiający może odstąpić od umowy i żądać naprawienia szkody. Natomiast w przypadku stwierdzenia przez zamawiającego, że wykonywanie prac prowadzi do oczywiście niewłaściwego ich wykonania, może on wyznaczyć wykonawcy rozsądny termin do usunięcia wadliwości świadczenia, a w braku ich nieusunięcia w wyznaczonym terminie — odstąpić od umowy bądź upoważnić osobę trzecią do wykonania prac na rachunek wykonawcy i żądać naprawienia szkody. Na wykonawcę został natomiast nałożony obowiązek niezwłocznego powiadomienia zamawiającego o nieodpowiednim charakterze i niewłaściwej jakości materiałów, sprzętu, dokumentacji technicznej lub rzeczy podlegającej przerobieniu przekazanych przez zamawiającego, możliwych do wystąpienia niekorzystnych dla zamawiającego skutkach wykonania wskazówek zamawiającego dotyczących sposobu wykonania prac oraz innych niezależnych od wykonawcy okolicznościach, które zagrażają jakości lub przydatności rezultatu prac lub ich wykonaniu w terminie. Do momentu otrzymania wskazówek od zamawiającego po poinformowaniu go o okolicznościach wyżej wymienionych wykonawca ma obowiązek wstrzymania się z wykonywaniem dzieła. Sankcja braku zawiadomienia zamawiającego przez wykonawcę lub wykonywania prac mimo wystąpienia którejs z wspomnianych okoliczności, nie czekając na wskazówki w terminie określonym umownie, a w jego braku — w rozsądnym terminie od zawiadomienia bądź wbrew żądaniu zamawiającego o zakończeniu prac, polega na tym, że wykonawca nie może powoływać się na te okoliczności w sytuacji, w której zamawiający korzysta z określonych uprawnień przeciwko niemu ani w przypadku, w którym

sam wykonawca wykonuje uprawnienia wobec zamawiającego. Natomiast jeśli zamawiający, odpowiednio zawiadomiony, nie podejmie stosownej decyzji lub działania adekwatnego do treści ostrzeżenia wykonawcy, ten ostatni jest uprawniony do odstąpienia od umowy i żądań naprawienia szkody wyrządzonej wygaśnięciem zobowiązania. W toku wykonywania prac przez wykonawcę zamawiający jest obowiązany do współdziałania pod rygorem dopuszczalności żądania przez wykonawcę naprawienia szkody wynikłej z naruszenia tego obowiązku, w tym z tytułu strat wywołanych postojem albo wydłużeniem terminu wykonania prac bądź podwyższenia ceny. W przypadku gdy wykonanie prac stało się niemożliwe z powodu zachowania zamawiającego, wykonawca zachowuje uprawnienie do żądania umówionej ceny stosownie do wykonanej części prac. Niezależnie od powyższego zamawiający jest uprawniony do odstąpienia od umowy, jeżeli umowa nie wyłącza tego uprawnienia, w każdym czasie do chwili przyjęcia dzieła, płacąc wykonawcy część umówionej ceny w wysokości proporcjonalnej do zakresu wykonanych prac do chwili otrzymania oświadczenia o odstąpieniu od umowy przez zamawiającego⁴⁸. W tej sytuacji zamawiający jest dodatkowo obowiązany do naprawienia szkody wykonawcy wynikłej z wygaśnięcia umowy w granicach wyznaczonych różnicą pomiędzy umówioną ceną za całość prac a wysokością części zapłaconej ceny. Po wykonaniu prac przez wykonawcę zamawiający jest obowiązany do przyjęcia ich rezultatu w terminie i w sposób określony w umowie, badając przy uczestnictwie wykonawcy jego stan, zaś w razie stwierdzenia niezgodności dzieła z umową lub innych wadliwości, powinien niezwłocznie powiadomić o tym wykonawcę. Stwierdzone przy przyjęciu dzieła wady mogą jednakże stanowić podstawę do skorzystania z określonych środków ochrony prawnej przez zamawiającego, jeżeli zostały one wyrażone w akcie przyjęcia dzieła lub innym dokumencie bądź zastrzeżono możliwość przedstawienia żądania ich usunięcia. Przyjęcie dzieła bez jego zbadania skutkuje co do zasady wyłączeniem dopuszczalności powoływania się przez zamawiającego na te wady dzieła, które mogłyby zostać ustalone przy zwykłym przyjęciu świadczenia. Zamawiający, który stwierdził po przyjęciu dzieła niezgodność wykonanych prac z umową wynikłą z wad, które nie mogły zostać wykryte w chwili przyjęcia świadczenia lub były ukryte przez wykonawcę, jest obowiązany zawiadomić o tym wykonawcę w rozsądnym czasie po ich wykryciu. W art. 720 ust. 5 k.c.r. wprowadzone zostało szczegółowe postanowienie mające zastosowanie w razie wystąpienia sporu między stronami co do istnienia wad lub ich przyczyny, zgodnie z którym w takim wypadku powinna zostać sporządzona opinia ekspercka, której koszty ponosi wykonawca, z wyjątkiem przypadków, w których stwierdza ona brak naruszenia przez wykonawcę umowy lub związku przyczynowego między działaniami wykonawcy i stwierdzonymi wadami, kiedy to koszt ekspertyzy ponosi strona żądająca sporządzenia tej opinii, a gdy obie strony tego się domagały — obie

⁴⁸ Zob. także И.А. Дроздов (w:) *Гражданское право. Учебник, оп. cit.*, t. 2, s. 446–447.

strony są obciążone kosztami. Ponadto uregulowano sytuację, w której zamawiający odmawia przyjęcia dzieła, przyznając uprawnienie wykonawcy po upływie miesiąca od dnia, w którym zgodnie z umową dzieło powinno zostać przyjęte przez zamawiającego, sprzedaży rezultatu prac po dwukrotnym uprzedzeniu zamawiającego o zamiarze sprzedaży i wpłacenia uzyskanej ceny do depozytu na podstawie regulacji art. 327 k.c.r. Ten ostatni artykuł stanowi o zasadzie dopuszczalności złożenia pieniędzy lub papierów wartościowych w depozycie u notariusza, a w przypadkach wskazanych w ustawie — w depozycie sądowym, jeżeli zobowiązanie nie może zostać spełnione przez dłużnika między innymi z powodu odmowy wierzyciela przyjęcia świadczenia lub zwłoki po jego stronie. W ramach regulacji umowy o dzieło szczegółowo zostało również uregulowane zagadnienie jakości prac (dzieła) oraz skutki wadliwości tych prac. W pierwszym rzędzie w art. 721 ust. 1 k.c.r. postanowiono, że jakość prac powinna być zgodna z treścią umowy, a w braku postanowień umownych — z typowymi wymogami właściwymi dla prac danego rodzaju. Dodatkowo wskazane zostało, że rezultat wykonanych prac powinien odpowiadać (jeżeli co innego nie wynika z ustawy, innego aktu prawnego lub umowy) zwykłym wymogom i w rozsądnym czasie być zdatnym do użytku zgodnego z umową, a w braku umownego określenia — do zwykłego użytku dzieła takiego rodzaju. W przypadku gdy ustawa lub inne akty prawne przewidują określone szczególne wymogi dotyczące sposobu wykonywania danych prac, wykonawca będący przedsiębiorcą jest obowiązany dochować tych szczególnych wymogów. W przypadku niezgodności rezultatu prac z umową lub istnienia innych wad, które stwarzają dzieło nieprzydatnym do użytku określonego w umowie lub typowego użytku, zamawiający według swojego wyboru może żądać od wykonawcy bezpłatnego usunięcia wad w rozsądnym terminie, obniżenia ceny, zwrotu kosztów poniesionych na usunięcie wad, jeżeli takie prawo do usunięcia wad na koszt wykonawcy było zastrzeżone w umowie na rzecz zamawiającego. Wykonawca natomiast uprawniony jest do bezpłatnego wykonania prac od nowa zamiast usunięcia wad i naprawienia szkody wyrządzonej zwłoką. W przypadku natomiast, gdy wady dzieła nie zostały usunięte w rozsądnym terminie wyznaczonym przez zamawiającego albo są istotne i nieusuwalne, zamawiający może odstąpić od umowy i żądać naprawienia szkody. Co do zasady dopuszczalne jest umowne wyłączenie odpowiedzialności wykonawcy za określone w umowie wady, które jednak nie jest skuteczne, jeżeli zostanie wykazane, że wady te wynikły na skutek zawnionego działania lub zaniechania wykonawcy. Z kolei odpowiedzialność wykonawcy za jakość materiału dostarczonego przez niego do wykonania prac jest uregulowana zgodnie z zasadą odpowiedzialności sprzedawcy za należyłą jakość towaru. Natomiast wykonawca nie ponosi odpowiedzialności za brak odpowiedniej jakości rezultatu prac, jeżeli wynika ona z cech materiału dostarczonego przez zamawiającego i jak stanowi art. 713 ust. 2 k.c.r., wykonawca może żądać w takim przypadku zapłaty umówionej ceny, ale z zastrzeżeniem ust. 3, wedle którego wykonawca musi wykazać, że wady

tych materiałów nie mogły być stwierdzone podczas należytego ich przyjęcia przez wykonawcę. Ograniczenie odpowiedzialności za jakość dzieła (rezultatu prac) związane jest z terminami ustalenia nienależytej jakości prac, chyba że ustawa lub umowa stanowi inaczej. W braku terminu gwarancji, roszczenia związane z wadliwością dzieła mogą być dochodzone co do zasady przez zamawiającego w rozsądnym czasie nie później niż dwa lata od wydania rezultatu prac. Dodatkowo rosyjski kodeks cywilny reguluje relację terminu gwarancji do wspomnianego wyżej dwuletniego terminu odpowiedzialności wykonawcy za wady dzieła, stanowiąc w art. 724 ust. 4, że w przypadku gdy termin gwarancji jest krótszy niż dwa lata, a wady zostały wykryte po jego upływie, ale przed upływem dwóch lat od momentu wydania rezultatu prac zamawiającemu lub chwili, w której powinien być on przyjęty przez zamawiającego, wykonawca ponosi odpowiedzialność za wady dzieła, jeżeli zamawiający wykaże, że wady powstały do chwili wydania mu rezultatu prac lub z przyczyn powstałych do tej chwili. Dodatkowo w art. 725 k.c.r. przewidziany został ogólny roczny termin przedawnienia dla roszczeń powstałych w związku z nienależytą jakością prac z uszczegółowieniem przypadku, w którym świadczenie jest przyjmowane przez zamawiającego częściami, w którym jako zasadę przyjęto początek biegu terminu przedawnienia od momentu przyjęcia całości prac⁴⁹. Natomiast w przypadku, gdy w ustawie, innym akcie prawnym lub w umowie przewidziany został termin gwarancji, a zawiadomienie o wadach rezultatu prac zostało dokonane przed jego upływem, to bieg terminu przedawnienia rozpoczyna się z chwilą wspomnianego zawiadomienia (art. 725 ust. 3 k.c.r.).

5. WNIOSKI OGÓLNE

Przedstawiony zarys rosyjskiej regulacji świadczenia usług pozwala na zaprezentowanie pewnych ogólnych spostrzeżeń związanych z tym uregulowaniem. Główną jego cechą jest dążenie do ustanowienia pełnego i spójnego wzoru umowy, choć z założeniem pewnej marginalizacji samego świadczenia usług na rzecz umowy o dzieło, która wiąże się z osiągnięciem przez wykonawcę określonego rezultatu prac. W odniesieniu do wielu z przyjętych przez ustawodawcę rosyjskiego rozwiązań można wskazać na źródła inspiracji pochodzące z obcych porządków prawnych, w tym na przykład prawa holenderskiego⁵⁰. Swoistość uregulowania rosyjskiego

⁴⁹ Zob. В.Л. Хромов (w:) *Комментарий к гражданскому кодексу Российской Федерации части второй*, ред. Т.Е. Абова, А.Ю. Кабалкин (W.L. Hromow (w:) T.E. Abowa, A.U. Kabalkin: *Kommentarij k Graždanskomu kodeksu Rossijskoj Federacii Ciasci wtoroj*), Moskwa 2004, s. 409.

⁵⁰ Zob. np. N.Y. Rasskazova: *Russian Law of Obligations: Structure, Positioning and Connection with Supranational Law* (w:) *The Law of Obligations in Europe. A New Wave of Codifications*, eds. R. Schulze, F. Zoll, München 2013, s. 140; E. Hondius, A. Keirse: *Does Europe Go Dutch? The Impact of Dutch Civil Law on Recodification in Europe* (w:) *The Law of Obligations in Europe. A New Wave of Codifications*, eds. R. Schulze, F. Zoll, München 2013, s. 313–314; А.Л. Маковский: *Создание гражданского кодекса России — 15 лет сотрудничества*,

z pewnością wyznaczona jest przede wszystkim strukturą, kazuistyką oraz wewnętrznym systemem odesłań między normami ogólnymi oraz szczególnymi, a także między poszczególnymi normami szczególnymi, jak również charakterem postanowień rosyjskiego kodeksu cywilnego, które co do zasady mają imperatywny charakter. W tym ostatnim zakresie należy przypomnieć, że ustawodawca rosyjski, pozostawiając szeroki zakres norm o charakterze dyspozytywnym (na gruncie prawa zobowiązań można twierdzić o znakomitej większości), wyznacza jednak aspekty swobody stron i tym samym określa dopuszczalne odstępstwa od ustawowego wzoru stosunku umownego. Rosyjski kodeks cywilny stwarza również wrażenie pełności regulacji w ramach tego systemu kodeksowego przez ilość norm czy ich szczegółowość. Z drugiej strony można twierdzić, że kosztem powyższego jest brak elastyczności ram tego uregulowania, jak i ograniczona dynamika ich treści, co zresztą zostało dostrzeżone przez ustawodawcę rosyjskiego i znalazło wyraz w propozycji zmian polegającej między innymi na wprowadzeniu klauzul generalnych, jak na przykład ogólnej zasady dobrej wiary⁵¹ w celu umożliwienia pewnego wartościowania zachowania uczestników obrotu, czy też dobrych obyczajów jako źródła prawa cywilnego⁵². Zmiany rosyjskiego kodeksu cywilnego zostały dopiero zapoczątkowane, jeżeli chodzi o treść ustaw zmieniających kodeks, które już weszły w życie w stosunku do zakresu projektu wspomnianego wyżej. Dalszy rozwój tego ustawodawstwa, w szczególności w odniesieniu do regulacji świadczenia usług, będzie przedmiotem zainteresowania kolejnych opracowań.

MARLENA PECYNA

THE RUSSIAN REGULATION OF THE SERVICES CONTRACTS

S u m m a r y

The article concerns the Russian regulation of the services contracts. Russian (as well as Polish) Civil Law, including Law of Services, has always developed in the framework of continental legal tradition. These codifications are based on provisions and norms of Civil Codes of European countries. The Russian lawmaker also takes into account the process of the Europeanization of private law and cooperates with lawyers from different European

взаимопонимания и дружбы с юристами Нидерландов (A.L. Makowskij: *Sozdanije Graždanskowo kodeksa Rossiii: 15 liet sotrudniciestwa, wzaimoponimanija i družby s jurystami Niderlandow*) (w:) A.I. Маковский: *О кодификации гражданского права* (A.L. Makowskij: *O kodyfikacji graždanskowo prawa*), Moskwa 2010, s. 367 i n.

⁵¹ Zob. art. 1 k.c.r. w brzmieniu ustalonym ustawą z dnia 30 grudnia 2012 r. N 302-ФЗ.

⁵² Zob. art. 5 k.c.r. w brzmieniu ustalonym ustawą z dnia 30 grudnia 2012 r. N 302-ФЗ.

countries, in particular with Dutch lawyers. Provisions on obligations are set out in Sections 3 and 4 of the Russian Civil Code. The general provisions for contractual obligations are considered to be a part of the general provisions for obligations. Special norms for contractual obligations are contained in Section 4 “Particular Types of Obligations” of the Russian Civil Code. Each type of obligations is treated in a separate chapter. The chapters on such obligations basically have the following structure: general provisions and special provisions concerning each subtype of the type of obligation. Generally speaking, the structure of the Russian Civil Code is based on the “direction” of the regulation — from general to special norms, but in many places of special parts of the law of obligations there are special norms with references to general rules of the law of obligations or even to the general part of the Civil Code. Further, it has to be noted that the Russian Civil Code plays the role of the “*primus inter pares*” in the Russian system of sources of law (legal acts), although such a unique meaning of the Civil Code is not justified in the light of the sources of law covered in the Constitution of the Russian Federation. Another important characteristic of the provisions of the Russian Civil Code is associated with the nature of these norms. In this Code there is a certain “presumption” of an imperative nature of legal norms contained in the Civil Code. Therefore, the Russian Civil Code does not rely on the assumption of “what is not prohibited by mandatory legal norms is allowed”, but rather on an assumption according to which the law sets out a framework of freedom of action, including freedom of contract. The special part of the law of obligations (Section 4 of the Law of Obligations) which includes some of their 100 types and subtypes. The system of special obligations (types of contracts) in the Russian Civil Code comprises four main groups: contracts for the transfer of property (including contracts for the use of property), contracts for performance of “work” (*facere*), service contracts, and contracts for the creation of an organisation (e.g. partnership contracts). It is common for the Russian and Polish civil law that currently both are subject to recodifications. Russian lawyers and politicians are working on the development of the existing Civil Code on the basis of the “Concept of development of civil law of the Russian Federation” which was prepared in 2009.